Strategic Public Management Journal
ISSN: 2149-9543

Afganistan Anayasası'nda İnsan Hakları

Human Rights in The Afghanistan Constitution

Alaeddin YALÇINKAYA [1]
Yasir RASHİD [2]

Strategic Public Management Journal
Volume 6, Issue 12, pp. 134-148
December 2020
DOI: 10.25069/spmj.730983
Research Article/Araştırma Makalesi
Received: 02.05.2020
Accepted: 13.10.2020
© The Author(s) 2020
For reprints and permissions:
http://dergipark.gov.tr/spmj

Öz

Afganistan'daki insan hakları konusunun, özellikle 11 Eylül olaylarından sonra, küreselleşme bağlamında boyutları söz konusudur. 1924-2004 arasında Afganistan'da altı anayasa değişikliği yaşanmıştır. 2004 Anayasası, ülkenin hukuk tarihinde önemli bir dönüm noktası olup Türk ve İslam dünyasında da önde gelenlerdendir. Bu anayasa, medeni ve siyasi hakları koruma yanında uluslararası sözleşmeler doğrultusunda sosyal, ekonomik ve kültürel hakları da desteklemektedir. Bu bağlamda, 2001 Bonn Konferansı'nda insan haklarının önemi vurgulanmış ve yeni Afganistan anayasal düzeninin insan hakları komisyonuna saygı duymasını zorunlu kılmıştır. Buna karşın, Batılı ülkelerce finanse edilen komisyonun faaliyetleri, Afganistan halkı tarafından Batılı bir proje olarak görülmüş ve muhafazakar Afganlar buna karşı çıkmıştır. Öte yandan liberal Afganlar ise bu gelişmeleri toplumsal adalet için önemli bir fırsat olarak kabul etmişlerdir. Bu makalede, insan hakları kavramı ve gelişimi özetlenerek bu konuda Afganistan'da görülen engeller ve zorluklar analiz edilmektedir. Bunun yanında, insan haklarının Afganistan'daki gelişimi ile 2004'ten itibaren, özellikle uluslararası mutabakatlar kapsamında katkıları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Afganistan, Anayasa, İnsan Hakları, Azınlık Hakları, Afganistan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu*

Abstract

The dimensions of the human rights issue in Afghanistan, especially after the events of September 11, are in the context of globalization. Six constitutional amendments occurred in Afghanistan between 1924-2004. The 2004 Constitution is an important turning point in the country's legal history and is one of the leading figures in the Turkish and Islamic world. In addition to protecting civil and political rights, this constitution also supports social, economic and cultural rights in line with international conventions. In this context, the importance of human rights was emphasized at the 2001 Bonn Conference and required the new Afghanistan constitutional order to respect the human rights commission. In contrast, the activities of the commission, financed by the Western countries, were seen by the people of Afghanistan as a Western project and opposed the conservative Afghans. On the other hand, liberal Afghans accepted these developments as an important opportunity for social justice. In this article, the concept and development of human rights are summarized and the obstacles and challenges in Afghanistan are analyzed. In addition, with the development of human rights

[1] Prof.Dr., Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, alaeddinyalcinkaya@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5553-0314
[2] Marmara Üniversitesi, Uluslararası Politik Ekonomi, YL, k.yasir.rashid@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7729-3492

in Afghanistan, contributions are being explored since 2004, especially in the context of international agreements.
Key Words: *Afghanistan, Constitution, Human Rights, Minority Rights, Afghanistan Independent Human Rights Commission.*

GİRİŞ

11 Eylül 2001'de yaşananlar, uluslararası alanda birçok temel yapısal değişikliklerin önünü açmıştır. Terörizm, en önemli endişe ve zorluklardan biri haline gelmiştir. Taliban ve El-Kaide, ABD'nin en büyük askeri operasyonunun gerekçesini oluştururken Afganistan da bu operasyonun zemini olmuştur. ABD öncülüğündeki askeri müdahale, Taliban'ın ezici gücünü hızla yenilgiye uğratmış ve Afganistan'da yeni bir hükümet kurulmasının önü açılmıştır.

27 Kasım 2001'de, BM Afganistan Özel Temsilcisi Akhtar Ebrahimi'nin başkanlığında toplanan konferans sonucunda Bonn Antlaşması olarak bilinen bir belge imzalandı. Konferansın belli başlı hedefleri arasında, bir geçiş hükümeti kurmak, Afganistan'daki savaş ve trajediyi sona erdirmek, ulusal mutabakat oluşturmak, barış ve istikrarı sürdürmek, insan haklarına saygıyı artırmak, Afganistan'ın bağımsızlığını, ulusal egemenliğini ve toprak bütünlüğünü güçlendirmek bulunmaktaydı. Bu kapsamda temel insani hakları ve demokrasiyi tanımlama, farklı parti ve grupların varlığını düzenleme, sosyal adalet, Loya Jirga'nın (Kabile ve popüler ihtiyarlardan oluşan Büyük Millet Meclisi) oluşumu, ordu ya da silahlı kuvvetlerin oluşumu gibi hedefler yer almaktaydı. Bu konferansta, Afganistan hükümetinin uluslararası topluma verdiği taahhütler arasında, Taliban tarafından ihlal edilen haklar ve İnsan Hakları **Evrensel** Beyannamesi (İHEB) kapsamında temel insan haklarının korunması vardı.

Afganistan'da 1924-2004 dönemine kadar altı anayasa kabul edilmiş ve her biri, farklı seviyelerde temel hakları ele almıştır. 1931 ve 1964 anayasaları, ülkenin yasal sistemine temel hakların dahil edilmesinde dönüm noktasıdır. Ancak, siyasi aktör ve kurumlar bu yöndeki gelişmeyi hiçbir zaman desteklememiştir. Buna karşın liberal yöneticiler tarafından reform niteliğinde bir kısım düzenlemeler yapılmıştır. Böylece 1931 ve 1964 Anayasalarında da ilerleme yönünde kazanımlar gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 2004 Anayasası, Afganistan'ın hukuk tarihinde bir dönüm noktası anlamına gelmiştir. Anayasa yalnızca ülkedeki medeni ve siyasi hakları değil, aynı zamanda uluslararası insan hakları sözleşmeleri kapsamında sosyal, ekonomik ve kültürel hakları da koruma altına almaktadır. Bununla birlikte, geçen süre zarfında, bir takım gelenekleri uygulama yeteneği, kalkınma, güvenlik gibi kavramlardaki bir takım belirsizlikler, Afganistan'daki temel hakların uygulanmasını olumsuz etkilemiştir. Bütün bu zorluklara rağmen, her ne kadar parlak bir başarı söz konusu olmasa da 2004 Anayasası, temel hakların korunmasında önemli başarılar elde etti.

Bu çalışmada, insan hakları kavramları ve bunun yakın tarihi İHEB, BM Siyasi ve Sivil Haklar Sözleşmesi, BM Ekonomik ve Sosyal Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile başta BM olmak üzere önde gelen örgütler bünyesinde kabul edilen belgeler çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda insan haklarının ülkedeki geçmişine kısaca temas edilerek, çeşitli hükümetlerin bu konudaki uygulamaları özetlenmektedir. Bonn Konferansı öncesi ve sonrasında Afganistan'da insan hakları konusu alanındaki gelişmelere temas edilerek, Afgan hükümetlerinin 2001'den 2019'a insan hakları başarısı tahlil edilmektedir.

Pakistan ile Afganistan arasında bir anlamda federatif yönetime tabi aşiret bölgeleri, Somali'nin güney bölgelerine benzer şekilde devlet yönetiminin tam anlamıyla sağlanamadığı yerlerdendir. Van Schendel'e (2002) göre Güneydoğu Asya'da yer alan "Zomia" olarak adlandırılan yönetilemeyen alanlar bulunmaktadır. Çin sınırları içinde bulunan Tibet, Uygur bölgesinin kuzey ve kuzeydoğu kısımları ile Keşmir, Nepal ve Myanmar'ın birçok bölgesi, Bhutan, Laos ve Bangladeş ile Afganistan, Pakistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da bulunan bazı alanlar da yönetilemeyen alanlar içerisine dâhil edilmektedir (Hoisington, 2012: 2-3). Dünya Bankasının verilerine göre de devletler içerisinde yer alan yönetilemeyen bölgeler önemli bir uluslararası mesele olmaya devam etmektedir (World Governance Indicators). Dolayısıyla yönetilemeyen alanlar gerçeği, bir devletin özellikle insan hakları konusunda yasal düzenlemelerle uygulamalar arasında önemli sorunlara yol açabilmekte olup, konunun bu boyutu doğal olarak bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Öte yandan Soğuk Savaş döneminin önemli aşamalarından olan Sovyetlerin Afganistan'ı işgali üzerine batı SSCB'ye karşı bir anlamda direniş cephesi kabul ettiği Afganistan mücahitlerine önemli destek sağlamıştır. Anti-Komünist strateji kapsamında önemli bir kısmı daha sonra Taliban haline gelecek Mücahitlere büyük destek verilirken, birçok ülkede yaşayan güvenlik-insan hakları ikileminin Afganistan'daki altyapısı da bir anlamda ortaya çıkmıştır (Özkan, 2019: 5-25).

1. İNSAN HAKLARININ KAVRAMSAL GEÇMİŞİ

İnsan hakları, maddi gücüne, siyasi duruşuna ya da toplumsal aidiyetine bakılmaksızın, insanı evrensel ölçekte dikkate alarak tanınan hakları ifade eder. Bunlar dil, din, ırk, cinsiyet, milliyet ya da sosyal statü gözetmeksizin herkesin sahip olduğu haklardır (Gündüz, 2015: 445). İnsan hakları; insanın salt insan olması nedeniyle öznesi olduğu ve doğuştan kazandığı temel hak ve özgürlüklerin tümünü, ayrıca onun tüm yönleriyle kişiliğini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan evrensel ilke ve kurallar bütününü ifade eder (T.C. Adalet Bakanlığı, 2001: 1). Bu anlamda insan olmaktan dolayı sahip olunan ve doğrudan insanlık onurunu korumayı amaçlayan bir takım temel haklar söz konusudur. Başta yaşama hakkı, işkence yasağı, zorla çalıştırma yasağı, özel hayatın dokunulmazlığı gibi özellikle otoritenin müdahalesine kapalı temel insan hakları, ülkesel veya bölgesel düzenlemelere bağlı kalmaksızın herkesin sahip olduğu evrensel kazanımlar olarak kabul edilir (Demokrasi ve İnsan haklarının Kavramsal Temelleri). İHEB gibi belgelerin de ilk bölümünü oluşturan özellikle klasik hakların, tüm insanların doğuştan kazandığı varsayılır. Farklı ırk veya etnik gruptan olanların da bu haklarının varlığını kabul etmek ve savunmak aslında her bir insanın kendi hakkını garanti altına almak anlamına gelmektedir.

İnsan haklarının tarihi seyri, genellikle Rönesans ve Reform Hareketleri, Westfalya Barışı, Fransız İhtilali gibi modern uluslararası ilişkilere paralel olarak geliştiği kabul edilir. II. Dünya Savaşı sonrasında yürürlüğe giren belgelerin önemli bir kısmı uluslararası olduğu kadar birçok devlet için ulusal bağlayıcılığı olan düzenlemeler de getirmiştir. Bununla beraber önemli ölçüde ortaçağ mezhep savaşları, feodal düzen ve etnik sorunlardan kaynaklanan soykırım, işkence ve baskı ile bu dönemi izleyen klasik kapitalist düzenin ezici unsurlarına karşı, Batılı ülkelerde izlenen her bir düzenleme, adeta kanla yazılarak, insanlık için vazgeçilmez belgeler haline gelmiştir. Bu yüzden de söz konusu belgeleri olabildiğince sahiplenmek, bunlardan geri adım atmamak konusunda toplumsal hassasiyetin, Batı kültürü ve medeniyeti açısından son derece önemli tarihi temeli bulunmaktadır. Buna karşın söz konusu haklar birçok yönleriyle, bilinmeyen zamanlardan beri başta Türk-İslam toplumları olmak üzere Doğuda, Uzak Doğuda zaten uygulanmaktaydı (Yalçınkaya, 2010). Ancak bunların ihlali durumunda başvurulacak belge veya kurum konusundaki sorunlar günümüzde daha belirgin bir şekilde devam etmektedir.

Bu bağlamda Afganistan'da yahut Türk veya İslam coğrafyasının herhangi bir yerinde insan hakları tarihi ve uygulamaları ile bu konudaki anayasal düzenlemeler oldukça farklı alanlardır. Dolayısıyla bir hakkın ilk defa mevzuatta yer alması, daha önce bu alanda bir hakkın söz konusu olmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin Dilekçe Hakkı İngiltere'de daha önce bilinmeyip ilk defa 1627'de yasal olarak tanındığı halde, Osmanlı'da ise 1876 Kanun-i Esasi ile gündeme geldiği genellikle kabul edilmektedir (Başlar, 2001: 29, 37). Belirtmek gerekir ki Kanun-i Esasi vb. belgelerle birlikte birçok hak kodifiye (tedvin) edilmiştir. Bununla beraber İslam tarihinde Halifeye, Sultana, Emire, hatta gerektiğinde Divana maruzat sunmak, her dönemde, her coğrafyada uygulanan bir teamül haktır. Bu bağlamda başta Gazneliler olmak üzere, adalet ve hakkaniyete dayalı önemli devletlere ev sahipliği yapmış olan Afganistan'daki insan hakları düzenlemelerinin önemli tarihi ve kültürel temelleri bulunmaktadır. Günümüzde insan hakları ile sivil toplum kuruluşlarının varlığı, yaygınlığı ve etkinliği konusunda doğrusal ilişki bulunmaktadır. Türk-İslam tarihinde günümüzdeki sivil toplum kuruluşları benzeri vakıflar, loncalar, Ahilik teşkilatı ve tekkeler gibi başarılı birçok teşekkül bulunmaktaydı (Demirkaya, 2018: 23). Bu gibi kuruluşların başta insan hakları olmak üzere toplumun refahı ve huzuru kapsamında yaygınlığı ve etkinliğinin Afganistan tarihinde de son derece başarılı örnekleri bulunmaktadır. Bununla beraber burada ele alınan kavramlar Batılı anlamda hakların kodifiye (tedvin) edilme süreciyle ilgilidir.

İnsan haklarının genel özellikleri itibariyle "olan"dan ziyade "olması gereken" haklar olduğu görülür. Bu yönüyle belgelenerek talebe konu olması önemlidir. Bu haklar, düzenlemelerin öngördüğü şekliyle evrensel olup içerik, yer ve zaman bakımından değişmediği öngörülür. Aynı zamanda bireysellik vasfı ön planda olup, insanların hiç kimseye bağlı olmadan, kendi başlarına davranabilmesi, fikrini açıklayabilmesi anlamına gelir. Bu haklar devredilemez olup bir çıkar karşılığı vazgeçilmesi söz konusu değildir (T.C. Adalet Bakanlığı, 2001: 1).

BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ise, insan haklarını evrensel ve devredilemez, birbirine bağımlı ve bölünmez, eşit ve ayrımcı olmayan, hem hak hem de yükümlülükler olarak tanımlamaktadır (What are human rights?). Bu haklar bireyler ve iktidar yapıları, özellikle kişi-devlet arasındaki ilişkileri tanımladığından bir anlamda devletin gücünü sınırlandırır ve aynı zamanda, herkesin bu haklarından yararlanmalarını sağlayacak şartları hazırlama görevi vermektedir. İnsan hakları, tüm insanların özgürlük, eşitlik, adalet ve barış içinde yaşamasına izin veren standartlar olarak tanımlanıp her insanın insan olduğu için bu haklara sahip olduğu kabul edilir. Bu haklar; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüleri gibi hiçbir ayrım yapmadan herkese garanti edilmektedir (Human Rights Toolkit, 2009: 4). Öte yandan egemen devletler tarafından tanınan, ulusal mevzuatta ve uluslararası normlarda yer alan bireysel ve grup haklarının toplamı olarak da tanımlanabilir.

Özetle çağdaş hukuk sistemlerindeki tanımıyla, doğuştan kazanılan, devletlerden ve yetkilerinden bağımsız haklardır. Bu anlamda insan hakları, tüm insanların hakları olup her bireyin insan olarak aynı zamanda uluslararası toplumun üyesi olması hasebiyle, söz konusu hakları her yerde uygulanmalıdır. Bu nedenle, genel olarak insan haklarının, çağdaş değerler ve kazanımlar yoluyla tüm insanların savunması gereken özgürlükler, dokunulmazlıklar ve çıkarlar olduğu söylenebilir. İnsanlar en azından milliyetleri, dinleri, ırkları veya cinsiyetlerinden bağımsız olarak bu haklara sahip olup uluslararası ilişkilerde hükümetler bu asgari haklara saygı gösterme, en azından saygı gösterdiğini iddia etme eğilimindedir. Bu bağlamda Afganistan'ın anayasal düzenlemeleri, hükümetler açısında söz konusu iddiaların etkin temelini oluşturmaktadır.

2. İNSAN HAKLARINDA ÖNEMLİ BELGELER VE KURUMLAŞMALAR

Devletler hukukunda belli bir etnik grubun haklarının korunmasına dönük koruyucu düzenlemeler ilk kez 1648 Westfalya Barış Antlaşması'nda yer almıştır. Bu antlaşma ile azınlıklara kendi dinine ve kültürlerine göre ibadet hakkı, uluslararası mutabakat haline gelmiştir (Doğan, 2016: 267). Bununla beraber Batı hukukunda, bireyin haklarının iç hukuk açısından garanti altına alınmasının 1215 Magna Karta Libertatum ile başladığı kabul edilir. Bu süreç Amerikan Bağımsızlık Savaşları ve 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile önemli aşamalar kazanmıştır. 17.yy.'da Avrupa'da imzalanan bazı antlaşmalarda dini azınlıkların kendi mezhebine uygun ibadet yapmalarına izin vermiştir (Hoffmann, 1995: 17). 19.yy.'da savaşan askerlerin daha insani koşullarda tedavi görmeleri, esirlere iyi davranma gibi konular gündeme gelmiştir. 1864'te Kızıl Haç'ın kurulması ve 1899 ile 1907'de düzenlenen Lahey Savaş Hukuku Kodifiye Konferansları, milletlerarası hukuk açısından önemli gelişmelerdir. 1921 Kadın ve Çocuk Ticaretinin Engellenmesi Sözleşmesi ve 1929 Cenevre Savaş Esirleri Sözleşmesi ile yaralıların tedavisi ve savaş esirlerine insanca muameleler gündeme gelmiştir Aşağıda temas edileceği üzere Afganistan bu kapsamdaki birçok belgeye taraf olan, özellikle bölgedeki diğer devletler dikkate alındığında öncü ülkelerdendir (Afghanistan: Treaties, States Parties and Commentaries). Bir kısmını ele aldığımız bu belgeler, 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi yayılmasına kadar önemli gelişmeler olarak sayılmaktadır (Doğan, 2016: 281-272).[3]

2.1. 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB)

İHEB, 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Dünya savaşlarında yaşanan acıların da motive ettiği bu belge, hiçbir ülkenin red oyu vermediği, son derece kapsamlı bir mutabakat özelliği taşımaktadır.

İHEB, insan onurunun, özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğunu kabul eder. İHEB, yaşama hakkı, temel özgürlükler, ifade hürriyeti ve özel hayatın dokunulmazlığı gibi medeni ve siyasi hakları içerir. Aynı zamanda sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim hakkı gibi ekonomik, sosyal ve kültürel hakları da içerir (What is The Universal Declaration of Human Rights?).

İHEB, bir sözleşme olmayıp bu nedenle taraf devletler açısından bağlayıcı bir belge değildir. Ancak uluslararası toplumun hemen bütün üyeleri tarafından paylaşılan temel değerlerin bir ifadesi olup, yumuşak hukuk (soft law) olarak oldukça etkili ve önemlidir (Gündüz, 2015: 446). Bu anlamda uluslararası insan hakları hukukunun gelişimi üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Bir görüşe göre, devletlerin nitelikli çoğunluğu tarafından imzalanması ve uzun süre boyunca geçerliliğini koruması dikkate alındığında, beyannamenin uluslararası teamül hukukunun bir parçası olarak bağlayıcı hale gelmiştir. Ayrıca İHEB kapsamındaki düzenlemeler, birçok ülkenin taraf olduğu bağlayıcı sözleşmelerde yer almış, dolayısıyla o ülkeler için bağlayıcı hale gelmiştir. Bunlar arasında AİHS ile BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi bulunmaktadır (What is the Universal Declaration of Human Rights?).

İHEB'de yer alan birey hakları 4 gruba ayrılmaktadır (Doğan, 2016: 276-277):

[3] Bilindiği gibi savaş şartları kapsamındaki haklar, İnsancıl Hukuk (Humanitarian Law) olup Afganistan şartlarında, özellikle 1979'dan günümüze çatışmaların bir şekilde devam ettiği dikkate alınarak İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk konusunda ayrıma gidilmemiştir.

- *Klasik manada birey hak ve özgürlükleri*: Yaşama, özgürlük, güvenlik ve insan onuru, işkence ve keyfi tutuklama yasağı.
- *Bireyin grup içinde hakları*: Aile kurma, dernek kurma, konut edinme, vatandaşlık ve sığınma hakları.
- *Bireyin siyasal hakları*: Vicdan, düşünce ve düşünceyi yayama, inanma özgürlüğü; toplantı ve gösteri yapma hakkı, örgütlenme ve seçimlere katılma hakları.
- *Bireylerin sosyal hakları*: Çalışma, çalışacağı yeri serbestçe seçme, sosyal güvenlik, eğitim görme, seyahat etme, kültürel yaşam gibi haklar.

Belirtmek gerekir ki "İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi" veya "Kahire Deklarasyonu" olarak bilinen bir belge de bulunmaktadır. Temmuz 1990'da kabul edilen bu belge, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) üye devletlerin Dışişleri Konseyi tarafından İslam'da insan haklarına ilişkin bir metin olarak tanımlanmış olup, yaşamın her aşamasında üyelere rehberlik etmesi hedeflenmiştir (Cairo Declaration on Human Rights in Islam, 1990). İKÖ Kahire Deklarasyonu, üyeler için insan hakları konusunda genel bir yönlendirme olarak görülmesi gerektiğini ve üye devletlerin bu deklarasyondaki hususlara uygun olarak uygulamalarını ve konumlarını uyumlaştırması gerektiği savunulmaktadır. Bu deklarasyon, İslam ülkeleri arasında insan haklarına ilişkin bir düzenleme olarak 1993 Viyana İnsan Hakları Konferansı'nda uluslararası topluluğa tanıtılmıştır (Mayer, 2007: 31). Kahire Deklarasyonu içeriği önemli ölçüde, İHEB'i tamamlayıcı niteliktedir. İHEB'de öngörülen birçok hakkı tanımakta ve savunmaktadır.

Belirtmek gerekir ki İHEB'i hiçbir ülke ret oyu vermediği halde altı sosyalist devlet, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan çekimser kalmıştır. Afganistan bildiriyi imzalayanlardandır.

2.2. 1966 BM Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi

BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi, BM Genel Kurulu tarafından 16 Kasım 1966'da kabul edilmiş olup 160 devlet taraftır (Gündüz, 2015: 456). Bu sözleşme, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile birlikte ikiz sözleşme olarak bilinmekte olup bir anlamda İHEB'in bağlayıcı hale gelmiş ve genişletilmiş halidir. Yukarıda belirtildiği gibi İHEB, BM Genel Kurur kararı olarak bağlayıcı sözleşme olmayıp tavsiye niteliğindedir.

BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi, her bir bireyin itibarını doğal kabul etmekte ve devlet içinde medeni ve siyasi hakların kullanılmasına yönelik koşulları teşvik etmeyi düzenlemektedir. Sözleşmeyi onaylayan ülkeler, temel insan haklarını korumak ve muhafaza etmekle yükümlü olup aynı zamanda sözleşmede yer alan hakları korumak ve etkili bir çözüm sağlamak için idari, adli ve yasal önlemler almak zorundadırlar.

BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin birleştirici temaları ve değerleri Madde 2 ve 3'te bulunmaktadır ve ayrımcılık yasağı kavramına dayanmaktadır. Madde 2, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde tanınan haklara saygı gösterilmesini ve sözleşmeyi (Devlet tarafı) onaylayan devletlerin sınırları dahilindeki herkese açık olmasını sağlamaktadır. 3. madde, hem erkeklerin hem de kadınların, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde belirtilen tüm medeni ve siyasi hakların kullanımına eşit haklarını sağlamaktadır (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966).

Bu sözleşmeye ek olarak insan hakları korumaları sağlayan isteğe bağlı iki önemli protokol vardır. Bunlardan biri, insan hakları ihlallerinin mağduru olduklarını iddia eden kimselerin dinlenmelerinin sağlamasına dair ihtiyari protokoldür. Sözleşme tarafından kurulan İnsan Hakları Komitesi, mağdurlardan iletişim alma, dikkate alma ve haber alma yetkisine sahiptir. İlk isteğe bağlı protokol, sözleşmeyle yürürlüğe girmiştir. Bu protokolü şu anda 35 imzalayan ve 115 taraf vardır. Diğeri ise ölüm cezasını kaldırmayı amaçlayan ihtiyari protokoldür (Gündüz, 2015: 471-474).

Sözleşmeye Afganistan, 1983 yılında taraf olmuştur (Ratification of 18 International Human Rights Treaties). Örneğin Türkiye bu sözleşmeye ancak 2003'te katıldığı halde, Türkiye'nin bundan daha ileri seviyede olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olduğunu da ekleyelim.

2.2.1. İnsan Hakları Komitesi

BM İnsan Hakları Komitesi, İnsan Hakları Sözleşmesi olan Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile kurulan ve 18 uzmandan oluşan bir BM organıdır. İnsan Hakları Komitesi, Cenevre'deki BM ofisinde üç hafta süren oturumlar için yılda üç kez toplanmaktadır. BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ni onaylayan ülkeler, dört yılda bir Komiteye rapor vermekle yükümlüdürler. Halka açık ve genellikle canlı yayın yapılan her oturumda raporlarını vermek üzere ilgili ülkeler davet etmektedir. Komite raporu inceler ve sonuç ve gözlemlerini ilgili ülkeye bildirir. Komite ayrıca anlaşmanın, insan hakları hükümlerinin içeriğinin yorumlanması kapsamında genel yorumları da yayınlamaktadır (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966).

2.3. 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966), 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve 1966 BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile birlikte Devletlerarası İnsan Hakları Yasası'nı oluşturmaktadır. EİHB'e uygun olarak, sözleşmeler, medeni ve siyasi özgürlük ve korku ve istekten özgürlüğün tadını çıkaran özgür insanların idealinin ancak herkesin medeni ve siyasi haklarından yararlanabileceği koşullar yaratıldığı takdirde ekonomik, sosyal ve kültürel haklar elde edilebileceğini kabul etmektedir. Bu sözleşme, çerçevesinde her insanın yiyeceğe ve temiz suya ulaşma hakkını teslim etmekte, konut ve yeterli sağlık hizmetlerini içeren temel ihtiyaçların karşılanmasını öngörmektedir. Sözleşmeye taraf olan devletler, gerçek özgürlüğün, ancak herkesin ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanabileceği koşullar yaratıldığı takdirde elde edilebileceğini kabul etmektedirler. Bu kapsamda yeterli gıda, giysi ve barınma dahil olmak üzere belirli bir yaşam standardına sahip olma hakkı (Madde 11), ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standartlarından yararlanma hakkı (Madde 12), herkesin eğitim görme hakkı (Madde 13), ücretsiz ve zorunlu ilköğretim (Madde 14) ve kültürel yaşamda yer alma hakkı (Madde 15) korunmaktadır (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966).

3. AFGANİSTAN ANAYASALARINDA İNSAN HAKLARI

3.1. Afganistan ve İnsan Hakları

Afganistan halkı, sömürgecilik dönemiyle birlikte 19. yüzyılın başından itibaren uzun zamandır yaygın insan hakları ihlallerine tanık olmuştur. 1979 Sovyet müdahalesi ve 11 Eylül sonrası gelişmeler ile bu ihlaller zirve yaparak adeta süreklilik kazanmıştır. 1979 öncesinde halkın merkezi hükümet tarafından baskı altına alındığı

dönemde, Sovyet müdahalesi ile darbe sırasında ve sonrasında, Sovyet birliklerinin ülkede belirli bir etkinlik kazandığı dönemde, iç savaşa giden Mücahidin yıllarında, nihayet Taliban'ın ortaya çıkışından günümüze insan hakları her zaman ihlal edilmiştir. Halen bu ihlaller ciddi bir sorun olarak varlığını korumaktadır. 11 Eylül saldırıları ertesinde yapılan müdahaleden sonra BM Güvenlik Konseyi'nin "Afganistan'da İnsan Hakları Sorunu" başlıklı raporu da 2003 şartlarındaki durumu özetlemektedir (Resolution, 2003).

2020 başı itibariyle güvensizliğin önemli nedenleri arasında Taliban ve DEAŞ'ın faaliyetleri bulunmakta ve bu da kamu görevlileri açısından ciddi sıkıntılar ortaya çıkarmaktadır. Özellikle her ülkede olduğu gibi istikrarsızlık ortamında etkinlik kazanan yasadışı uygulamalar ve kurumlaşmaların yol açtığı zorluklar bulunmaktadır. Güvenlik sorunları, sivil kayıplar, adalet mekanizmasına ve adil yargılamaya erişim sorunları, insan hakları ihlallerine sebep olanların bir şekilde cezasız kalması, saldırı ve şiddet olaylarının olağanlaşmasına yol açmıştır. Bu süreçte özellikle kadınların ve çocukların durumu, ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin bulunduğu şartlar ülkedeki insan hakları açısından en büyük kaygı kaynağını oluşturmaktadır (Concerning about Human Rights Situation in Afghanistan, 2016).

Aynı şekilde, hukuk devleti vasfının yetersizliği, güvensizliğin yaygınlığı, yolsuzluğun artması, işsizliğe çare bulunamayışı ve çatışmaların her fırsatta devam etmesi, Afganistan'da insan haklarının gelişmesinde ciddi engellere yol açmıştır (Da Azadi Radio, 2016). Bununla birlikte, siyasi liderler için bir dokunulmazlık kültürünün varlığı, güvensizlik ve uzun süren savaşlar ve diğer bazı sorunlar Afganistan'da insan hakları ihlallerine neden olmuştur (Da Azadi Radio, 2016). Öte yandan, çocuk istismarı veya çocuklara kötü muamele, kadına şiddet, güvenlik organlarında işkencenin varlığı, Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu'nun Afganistan'da ciddi zorluklar ve temel insan hakları sorunları olarak tanımladığı konular arasındadır.

Şüphesiz SSCB'nin Afganistan'a müdahale ederek terörist olarak nitelendirdiği Afgan mücahitlere karşı savaşmak üzere ülkeyi işgali ve sonrasında yaşananların insan hakları ihlallerinde önemli bir yeri vardır. SSCB'nin dağılmasıyla terörizmin dini aşırıcılık görüntüsüyle yeni bir formata girmesi sonucu El-Kaide gibi örgütler ortaya çıkmıştır. Bu tür örgütler hedef ülkelerde çeşitli saldırılar, suikastlar, uçak kaçırma olaylarına karışmıştır. Belirtmek gerekir ki Taliban veya bağlantılı olduğu kabul edilen, Afganistan dışındaki her terörist faaliyet, Afganistan'da da baskı ve şiddetin, dolayısıyla insan hakları ihlalinin zeminini güçlendirmiştir.

Örneğin ABD'nin Kenya ve Tanzanya'daki büyükelçiliklerine karşı, 1998'de gerçekleştirilen saldırı sonucu 213 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu büyük terör olayının yaşandığı aynı sabah Tanzanya'nın başkenti Darüsselam'da bir intihar bombacısı, kendisini patlatarak 11 kişinin ölümüne neden olmuştur. Bu olaylardan iki hafta sonra ABD, belirtilen terör saldırıları ile bağlantısı olduğunu iddia ettiği Afganistan ve Sudan'daki hedefleri Tomahawk füzeleri ile vurmuştur. Afganistan'da vurduğu kampın Bin Ladin yandaşları tarafından kullanılan bir terör kampı olduğunu ve kamp teröristlerin silahlandırılması ve eğitilmesinde kullanıldığının tespit edildiği açıklanmıştır. Sudan'ın Kuzeydoğusunda vurulan hedefte ise Bin Ladin adına kimyasal silahların yapıldığı ve Bin Ladin ile bağlantılı bir yerin olduğu iddia edilmiştir. ABD Başkanı yapılan bu saldırıların kendi ulusal güvenliğine ani tehlike oluşturan tehditlerin bertaraf edilmesi eylemi olduğunu söylemiştir (Tibari-Szabo, 2016: 82-84). Bu noktada belirtmek gerekir ki 11 Eylül 2001 saldırılarından önce gerçekleşen bu olaylarda, terörist hedeflerin vurma iddiasıyla önemli ölçüde siviller zarar görmüş, örneğin Sudan'daki bir ilaç fabrikası bombalanmıştır. 11 Eylül'den sonra da Taliban ve 2015'den sonra ise IŞİD ile mücadele kapsamındaki saldırılarda hastaneler, işyerleri, camiler gibi sivil hedefler tahrip edilmiş ve önemli insan hakları ihlalleri gerçekleşmiştir. 1988 saldırılarından sonra BM Güvenlik Konseyi'nin 1214 nolu kararıyla Afganistan'da çatışan tarafların başta 1949 Cenevre Sözleşmeleri olmak üzere uluslararası insancıl hukuka

göre sorumlu oldukları belirtilmiştir (Clapham, 2006: 500). Bu kararda da görüldüğü üzere ülkedeki insan haklarının tek sorumlusu, giriş bölümünde belirtilen "yönetilemeyen alanlar" nedeniyle Afganistan hükümeti değildir.

3.2. 1924-2004 Arasında Afganistan Anayasasında İnsan Haklarının Yeri ve Önemi

Afganistan'da, insan hakları ve temel özgürlüklerinin yasalarca tanınması ve birleştirilmesinin, 1919'da bağımsızlığından sonra, gündeme geldiği görülmektedir. Aynı şekilde, bağımsız Afganistan'ın kuruluşundan itibaren hazırlanan anayasalardaki insan hakları düzenlemelerinin bazen çok ciddi ve bazen çok sembolik kaldığı görülebilmektedir. 1924 Anayasası bağımsız bir Afgan hükümetinin ilk anayasası olarak, Afgan halkı için bir takım temel insan hakları ve özgürlükleri ortaya koymuştur (Sarwari, 2015: 22).

1930 anayasasında, nispeten demokratik ve popüler bir boyut kazandıran yeni bir konu vardır: İlk Afganistan parlamentosunun kurulması. Ancak, bu anayasada kadınların oy kullanma ve aile kurma özgürlüğünden, çalışma ve eğitim hakkından yoksun bırakılması gibi temel hak ve özgürlüklerle ilgili birçok eksiklikler vardır (Sarwari, 2015: 24).

1964 anayasası ise birçok insan hakları yeniliği içermektedir. Devletin, birey özgürlüğüne ve onuruna saygı duyma ve onları koruma yükümlülüğü özellikle belirtilmiştir. Bunun yanında yurtiçi ve yurtdışı seyahat özgürlüğü, vatandaşların sınır dışı edilmesinin yasaklaması, düşünce ve ifade özgürlüğü, toplanma ve gösteri yapma özgürlüğü ve siyasi partiler kurma özgürlüğü ile hijyeni koruma gibi haklar, bu anayasanın yenilikleri olarak sayılmaktadır (Sarwari, 2015: 25).

1976 Anayasasındaki insan hakları ve özgürlükleri konusuna gelince, temel konularda önceki anayasadaki düzenlemeler önemli ölçüde tekrarlanmıştır. Demokratik ve insan haklarını önceleyen boyutu öncekinden zayıf kalmıştır (Sarwari, 2015: 25).

İnsan haklarının 1980 anayasasına aktarılması, diğer bazı ülke anayasalarından alındığı görülmektedir. Yaşama hakkı, kişisel özgürlük, ülke içi ve dışı seyahat, kişisel dokunulmazlık, ev dokunulmazlığı, servet dokunulmazlığı, fikir ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve eşit vatandaşlık gibi birçok insan hakları düzenlemeleri bu anayasada yer almıştır (Sarwari, 2015: 26).

1987 Anayasasındaki insan hakları, önemli ölçüce İHEB'den ve diğer yasal belgelerden oldukça sembolik bir şekilde yansıtılmıştır. Savaş, güvensizlik ve istikrarsızlık vb. sebeplerle bu anayasa pek uygulama zemini bulamamıştır. Bu dönem boyunca masum insanların bombalanması, uçak kaçırmalar, bitmeyen çatışmalar ile insanların öldürülmesi ve suçsuz yere hapsedilmesi gibi ihlaller sürüp gitmiştir (Sarwari, 2015: 27).

Afganistan'daki Sovyet destekli hükümetin çöküşünden ve mücahitlerin yükselişinden sonra, genel olarak insan hakları daha fazla ihmal edilmiştir. Mücahitler döneminin insan hakları durumu, bir bakıma önceki rejimlerinkine benziyordu. Bu dönemde insan hakları ihlalleri yaşanırken onu uygulamak veya korumak için olumlu bir girişim de yapılmamıştı. Mücahit grupları arasındaki rekabet ve diğer nedenlerle binlerce sivil öldürülmüş, şehirler tahrip edilmiş, vatandaşlar ülke içinde başka bölgelere veya ülke dışına göç etme zorunda kalmıştır. Bunun ötesinde yoksulluk, açlık, yıkım, evlerin imhası gibi insan hakları ihlalleri bu dönem oldukça fazla gerçekleşmiştir (Sarwari, 2015: 27).

Taliban rejimine gelince, insan haklarıyla ilgili hükümetler ve siyasal sistemler açısından, Afganistan tarihinin en olumsuz siyasi sistemidir. Kur'an-ı Kerim ve sünneti uygulama iddiası, kötülük ve yolsuzlukları ortadan kaldırma, güvenliği sağlama, silahsızlandırma ve İslam şeriatını uygulama sloganıyla ortaya çıkan Taliban, birçok insanı değeri tahrip etmiş ve hakları ihlal etmiştir. Taliban, halka yardım etmek ve insan haklarını güvence altına almak için hiçbir şey yapmamıştır. Taliban rejiminin cahil eylemleri yalnızca insan haklarına aykırı değil, birçok yönüyle İslam hukukuna da uygun değildir (Sarwari, 2015: 28).

2001'den sonra Afganistan'da yeni bir siyasal sistemin oluşması ile ülkede insan hakları özel bir yer edinmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi Bonn konferansında imzalanan bir antlaşmada, Afganistan hükümetinden insan hakları sorunlarını ciddiye alması istenmişti. Bu kapsamda insan hakları yeni bir yaklaşımla ele alınmıştır (Erfani ve Motadi, 2018). Buna göre insan hakları kapsamındaki konuların Afganistan'ın yeni anayasasında düzenlenmesi gerekmektedir. 2004 Anayasası 58. maddesine göre, hükümete, Afganistan'daki insan haklarının korunmasını izlemek ve iyileştirmek amacıyla Afganistan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu'nu kurma görevi verilmiştir. Ayrıca, insan hakları ihlallerini şikayet etme hakkını kabul etmekte ve haklarının ihlali durumunda herkesin komisyona şikayette bulunabileceğini belirtmektedir. Anayasa, komisyona insan hakları ihlallerini soruşturması ve kovuşturması için de yetki vermektedir. Bu çerçevede komisyon, insan hakları ihlallerini yasal makamlara yönlendirebilecek ve haklarının korunmasına yardımcı olacaktır (The Constitution of Afganistan, 2004). Bu düzenleme gereği söz konusu komisyon, resmen Hamid Karzai'nin emriyle kurulmuştur.

Afganistan'ın yeni bir siyasi aşamaya girmesiyle, hükümetin sahip olduğu alanlarda da insan hakları konularında nispi bir iyileşme yaşanmaya başlanmıştır. Kadınların ülkenin siyasi ve sosyal yapılarına katılımı sağlanmış ve çağdaş okullar geleneksel okulların yerini almaya başlamıştır. Böylece özel yasa ve adli yapı çalışmaya başlamış ve hükümet, insan hakları ihlallerini göreceli olarak izlemeye başlamıştır (Erfani ve Motadi, 2018). Bununla beraber söz konusu adımların hiçbiri Afganistan'daki insan hakları ihlallerinin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Afganistan hükümeti, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde de yer alan düzenlemelere bir dereceye kadar riayet etmesine rağmen, ekonomik ve sosyal hakların güvence altına alınması ve desteklenmesi konusundaki yetersizlik nedeniyle insan hakları konusunda da beklenen hedef gerçekleşmemiştir.

2004 anayasası, Afganistan'ın İslam mirasına güçlü bir vurgu yaparken demokrasi, özgürlük ve bireysel hakların da önemini vurgulamaktadır. Bu anayasa, uluslararası mutabakatlarda da yer almış insan haklarına dair birçok düzenlemeler içermekte ve korunmalarını sağlamak için kurumsal mekanizmalar öngörmektedir. Anayasanın 6. 7. ve 48. maddeleri, tamamen veya kısmen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni referans alarak, çeşitli medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları garanti altına almaktadır. 29. ve 49. maddeler zorunlu çalıştırma, işkence ve diğer insanlık dışı cezaları yasaklarken, 52. ve 43. maddeler sırasıyla ücretsiz sağlık ve eğitim hizmetlerini düzenlemektedir. 7. maddeye göre devlet, BM Tüzüğü'ne, imzaladığı uluslararası anlaşmalara, özellikle uluslararası insan hakları sözleşmelerine ve İHEB'e uyacaktır (The Constitution of Afghanistan, 2004). Bu kapsamda Afganistan, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmeyi imzalamış, toplumun her kesiminde cinsiyet ayrımcılığı konusunda önleyici tedbirler almıştır. Bunun yanında 62., 72., 85. ve 118. maddeler, insanlığa karşı suçlu bulunan cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı yardımcısı, bakanlar, ulusal meclis üyeleri veya yüksek mahkeme hakimlerinin seçilmesini veya atanmasını yasaklamaktadır. 134. maddede de polisin suçları araştırması ve avukatlık bürosunun onları soruşturması ve kovuşturması gereği düzenlenmektedir (The Constitution of Afghanistan, 2004).

Ayrıca, 2004 anayasası yalnızca medeni ve siyasi hakları korumakla kalmıyor, aynı zamanda uluslararası insan hakları sözleşmeleri kapsamında sosyal, ekonomik ve kültürel hakları da koruma altına almaktadır. Ancak, belirtilmek gerekir ki yukarıda işaret edildiği gibi başta güvenlik olmak üzere yönetim sorunları, Anayasanın öngördüğü sosyal, ekonomik ve kültürel hakların da uygulanmasını etkilemiştir. Bu zorluklara karşın 2004 Anayasası 15 yılı aşkın bir süredir yürürlükte olup Afganistan'daki temel hakların korunmasında önemli kazanımlara temel teşkil etmiştir. Bazı azınlık mahkeme kararlarının tanınması, Özbekçe gibi farklı etnik grup dillerinin öğretilmesi, kadın haklarının korunması ile çocuk haklarının korunması hakkında kanunların yürürlüğe girmesi de bu anayasanın asli kazanımları arasında yer almaktadır. Özellikle, 2004 anayasasında kadınların statüsü ile kadın ve çocuk haklarının tanınması konusundaki düzenlemeler önemlidir. Anayasa kapsamında çıkan yasalara göre Afgan kadınları, birçok siyasi ve sosyal hakları elde etmişlerdir. 22. madde kadınlarla erkekler arasında ayrımcılığı yasaklarken 44. madde, hükümete, kadınlar için düzenli bir eğitim oluşturmak ve bunu teşvik etmek için etkili programların hazırlanması ve uygulanması görevini vermiştir (The Constitution of Afghanistan, 2004). Buna karşın ilginçtir ki Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'unun 2009'da onaylaması birçok kadın aktivisti tarafından eleştirilmiştir.

Ayrıca Çocuk Haklarının Korunması Hakkında Kanun ve Çocuk Koruma Kanunu da 2019'da onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre, 18 yaşın altındaki kız ve erkekler, çocuk olarak kabul edilmektedir. Yasa, erkek çocuklara tecavüz kurbanlarına yardımı düzenlemekte ve çocukların askere alınmasını, çatışmalarda görevlendirilmesini yasaklamaktadır. Çocuklara karşı kötü muameleyi ve istismarı yasaklamasının yanı sıra, vatandaşlık, kimlik ve doğum kaydı gibi konularda da çocuk haklarını güvence altına almaktadır. Ayrıca yasa, dini azınlıkların çocukları için gerekli hizmet ve eğitimleri de düzenlemekte olup bunlara erişim özgürlüğünü sağlamaktadır (ToloNews, 2019).

3.3. Afganistan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu

Afganistan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu (ABİHK), insan haklarının korunması ve geliştirilmesi alanında çalışan ulusal bir insan hakları kurumudur. ABİHK, 2001 Bonn Anlaşması ve cumhurbaşkanlığı kararnamesi esas alınarak kurulmuş olup 2004 Afganistan Anayasası'nın 58. Maddesi uyarınca, insan hakları sorunlarını izlemek, insan haklarını korumak ve desteklemek üzere oluşturulmuştur. Komisyon, bireylerin insan hakları ihlallerini yasal otoritelere yönlendirmek ve haklarını savunmaları için onlara yardım etmekle görevlidir (The Constitution of Afghanistan, 2004). ABİHK, Afganistan'ın ulusal insan hakları kurumu olup, insan haklarının tanıtımı, korunması, izlenmesi ve insan hakları ihlallerinin araştırılması konusunda görevlidir. ABİHK'nin Görevleri ve Yetkileri Hakkında Kanun uyarınca, komisyon öncelikle şu faaliyetleri yürütmek durumundadır (Law on the Structure, Duties and Mandate of the AIHRC, 2005):

- İnsan haklarına uyulmasının izlenmesi;
- İnsan haklarının teşvik edilmesi ve korunması;
- Halkın insani hak ve özgürlüklerine yönelik tehditlerin izlenmesi;
- İnsan haklarının ihlali ile ilgili araştırmalar yapılması;
- Ülkedeki insan hakları durumunu iyileştirmek ve geliştirmek için tedbirlerin alınması.

Komisyon, kuruluşundan beri, insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve yayılması alanlarında önemli başarılar elde etmiştir. Yüzde 44'ü kadın olmak üzere 500.000'den fazla kişi, bu komisyon bünyesinde insan hakları eğitimi almıştır. Bu kapsamda radyo ve televizyon programları hazırlanmış ve yayınlanmıştır. Toplam 3.933.998 nüsha İnsan Hakları Aylık Gazetesi, eğitim materyalleri ve bildirileri yayınlanmış ve dağıtılmıştır.

Komisyon faaliyetleri kapsamında şu hususlar sayılabilir (Summary of the Report on Human Rights Situation of Persons with Disabilities, 2019):

- İnsan hakları ihlali vakalarına ilişkin 27372 civarında şikayet tescil edilmiş ve değerlendirilmeye alınmıştır,
- 29947 civarında kadına yönelik şiddet olayı kaydedilerek işlem başlatılmıştır,
- Gözaltı tesislerine yaklaşık 15859 ziyaret düzenlenmiştir,
- Yapılan yasal müdahale ve savunma yollarıyla toplam 5651 yasadışı mahkum serbest bırakılmıştır,
- Yapılan yasal müdahalelerle toplam 50 özel hapishane kapatılmıştır,
- 92 toplu mezar mağduru tespit edilmiş ve işlem yapılmıştır,
- 65 araştırma, tematik ve izleme raporu hazırlanmış ve yayınlanmıştır,
- 2016-2019 döneminde savaş suçları ve insan hakları ihlali vakaları konusunda ulusal bir istişare gerçekleşmiştir.

3.4. 2004 Anayasası ve Azınlık Haklarının Tanıması

2004 anayasası ile getirilen önemli düzenlemelerden biri de azınlıkların durumudur. Bu anlamda ülkedeki Şiiler, bir azınlık olarak kabul edilerek tanımakta ve 130. ile 131. maddeler, mevcut statü ya da kişisel statü ile ilgili düzenleme bulunmadığı takdirde Sünni ve Şii inancı açısından hukuk kurallarının geliştirilmesini öngörmektedir. Belirtmek gerekir ki ülkenin sosyo-kültürel özellikleri de dikkate alınarak Anayasa'daki hiçbir düzenlemenin Şeriatın uygulanmasını engellemediği hükmü getirilmiştir (The Constitution of Afghanistan 2004). Bu kapsamda Afganistan'da, Şii Kişisel Statü Kanunu, Afganistan Anayasası'nın 131. Maddesi uyarınca, 2009 yılında Hamid Karzai'nin döneminde, 249 maddede halinde yürürlüğe girmiştir (Oates, 2009: 4-5).

Genel olarak azınlık dillerine gelince, 2004 Anayasasının 16. Maddesine göre Darıca ve Peştuca ülkenin genel resmi dilleri olarak kabul edilmiştir. Halkın çoğunluğunun Özbekçe, Türkmence, Paçaice, Nuristanca, Beluççа veya Pamirice dillerinden birini konuştuğu bölgelerde, Darıca ve Peştucaya ek olarak bu dillerin kullanımı, kanunla düzenlenerek üçüncü resmi dil kabul edilmektedir. Anayasanın bu maddesine göre, devlet, Afganistan'ın tüm dillerini geliştirmek için etkili programlar uygulamakla görevlidir. Ülkedeki mevcut dillerin kullanımı, basın ve yayın alanıyla kitle iletişim araçlarında ücretsiz olacaktır (The Constitution of Afghanistan, 2004).

Bir kısmına işaret edilen zorluklara rağmen, 2004 Anayasası yaklaşık 16 yıla yakın bir süredir yürürlükte olup Afganistan'daki temel insan haklarının korunmasında önemli kazanımların düzenlendiği bir metindir. Bununla beraber Afganistan'daki Hindu ve Sihler, ülkenin yerli sakinleri olsa da, çok küçük bir azınlığı temsil etmektedirler. 2004 Anayasasında Hindular ve Sihler için özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu anlamda Anayasa, Hindu dinini Afganistan'daki resmi din olarak tanımamaktadır.

SONUÇ

İnsan haklarını tanımlamak için tek bir evrensel kriter veya belge bulunmamaktadır. BM Şartı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve bu kapsamdaki sözleşmeler ile diğer uluslararası mutabakatlar, insan haklarının açık bir tanımını veya kapsamını belirleyememiştir. Hemen her ülkenin ve uluslararası kuruluşların insan haklarının, temel haklar olarak tanınmasını kabul etmesine karşın, bu hakların kapsamı, anlamı, gerekçesi, yorumlanması ve uygulanması konusunda evrensel bir uzlaşma veya uygulama yoktur. Bu alandaki şartlar, etkenler, yorumlar,

algılar ve sonuçta uygulamalar her ülke, toplum veya kuruluş için farklı olabilmektedir. Bununla beraber, temel insan haklarının doğuştan kazanılan ve kişinin mensup olduğu devlet veya otoriteden bağımsız olan haklar olduğu genel kabul görmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, BM Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile BM Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, BM İnsan Hakları Komisyonu gibi kurumlaşmalar, insan haklarının desteklenmesi ve korunmasında önemli aşamalardır. Bu kapsamda Afganistan'da insan haklarındaki gelişmeler, bir yönüyle küreselleşmenin sonucu olup aynı zamanda 1979 Sovyet müdahalesi ve 11 Eylül 2001'den sonraki gelişmelerin de beslediği bir Batı projesi olarak kabul edilebilir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası şartların demokrasi ve insan haklarının gelişimini olumlu yönde etkilediği ve bunun devam edeceği beklentisi yaygındır. Özellikle 11 Eylül sonrasında yaşananlar dikkate alınarak Afganistan'daki insan haklarının gelişiminin aslında bir Amerikan projesi olduğu dikkate alındığında, muhafazakar Afgan halkının buna karşı bazı hassasiyetlerinin olduğu kesindir. Bununla beraber insan hakları kapsamındaki gelişmelerin, küreselleşme sürecinin zorunlu bir sonucu olarak görülürse, bütün insanlık için olduğu gibi Afgan halkı açısından da daha yaygın kabul, itibar ve katkı anlamına gelecektir. Bu gelişme iletişim, ulaşım alanındaki gelişmelerin de beslediği uluslararası ilişkilerin yoğunlaşmasıyla beslenen doğal bir süreç olduğu için Afgan halkının tepkisel hassasiyeti azalacaktır.

Sonuç olarak Afganistan'da insan hakları kapsamındaki tartışmaların bir asrı aşan geçmişi bulunmasına rağmen, günümüzdeki kazanımların temeli özellikle 2001 Bonn Konferansı kararlarında dayanmaktadır. Bu konferanstan sonra Afganistan yönetimi insan hakları kapsamındaki taahhütlerini, gerek ulusal düzenlemeler açısından gerekse uluslararası sözleşmelere taraf olması bakımından yerine getirmiştir. Bununla beraber azınlık hakları ile kadın ve çocuk hakları konusundaki uygulamalarda ciddi sıkıntılar olduğu görülmektedir.

Afganistan, 2004 anayasası ile temel hakların korunması bağlamında önemli kazanımlar elde etmiştir. Uygulamadaki sorunlara karşın güçlü bir yasal çerçevenin varlığı da büyük bir başarı olarak kabul edilmektedir. Bu anayasa çerçevesinde ABİHK kurulması, Afgan halkı için büyük bir kazançtır. Geleneksel Afgan toplumunda hak savunmak zor olsa da, bu tür organların varlığı en azından vatandaşları daha fazla bilinçlendirebilir. Komisyonun başarıları yetersiz kaldığı halde çalışmaları genel olarak takdirle karşılanmaktadır. Buna karşın ülke genelinde, eğitim ve temel haklar konusunda farkındalığı artırmak için daha yoğun programlara ve projelere ihtiyaç vardır. Vatandaşların hakları konusunda farkındalık yetersizliği, önemli bir sorundur. Öte yandan söz konusu düzenlemelerin uygulama alanında başarısı için asayişin sağlanması, güvenlik sorunlarının çözümü ve devletin ülkenin her tarafını kontrol edebilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Afghan MPs Approve Law on Protection of Children (2019). Tolo News, 9 December, https://tolonews.com/afghanistan/afghan-mps-approve-law-protection-children , Erişim Tarihi: 31.03.2020.

Afghanistan: Treaties, States Parties and Commentaries, https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreatiesByCountrySelected.xsp?xp_countrySelected=AF&nv=4 , Erişim Tarihi: 18.03.2020.

Başlar, Kemal (2001). İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri, Ankara.

Cairo Declaration on Human Rights in Islam (1990). https://worddisk.com/wiki/Cairo_Declaration_on_Human_Rights_in_Islam/ , Erişim Tarihi: 29.03.2020.

Clapham, Andrew (2006). Human Rights Obligations of Non-State Actors in Conflict Situations, Oxfort University Press.

Concerning about Human Rights Situation in Afghanistan (2016), https://www.darivoa.com/a/concerning-about-human-rights-situation-in-afghanistan-/3630865.html , Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Sima Samar: Fisad-ı idari âmil-i asli naks-ı hukuk-ı beşer dar Afğanistan ast (2016). Da Azadi Radio, 10 December, https://da.azadiradio.com/a/27422684.html , Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Demirkaya, Yüksel (2018). Cumhurbaşlanlığı Hükümet Sistemi ve Kamu Yönetimi'nde Yeni Aktörler: Sivil Toplum Örgütleri, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Kamu Yönetiminde Değişim, Yüksel, Demirkaya, İstanbul: Hiperyayın, ss. 13-34.

Demokrasi ve İnsan haklarının Kavramsal Temelleri. http://www.edchreturkey-eu.coe.int/Source/Resources/Trainingset/Module3_ConceptualFrameworkofEDCHRE_tr.pdf , Erişim Tarihi: 29.03.2020.

Doğan, İlyas (2016). Devletler Hukuku, 3. Baskı, Ankara: Astana Yayınları.

Erfani, Sayed Tahir, Sayed Ali, Mohtadi (2018). Cehani-sazi ve revand-i hukuk-ı beşer dar Afganistan, https://scs-center.com/767/ , Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Gündüz, Aslan (2015). Milletlerarası Hukuk, Ed.: R.V.Günel. İstanbul: Beta.

Hoffmann, Rainer (1995). Minderheitenschutz in Europa, Berlin: Grb, Mann Verlag, Berlin.

Hoisington, Matthew (2012). International Law and Ungoverned Space, Yüksek Lisans Tezi, Tufts Üniversitesi, Boston.

Human Rights Toolkit (2009). https://www.theadvocatesforhumanrights.org/uploads/human_rights_toolkit_final.pdf , Erişim Tarihi: 29.03.2020.

International Covenant on Civil and Political Rights (1966). https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&clang=_en , Erişim Tarihi: 29.03.2020.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966). https://indicators.ohchr.org/ , Erişim Tarihi: 29.03.2020.

Law on the Structure, Duties and Mandate of the AIHRC (2005). https://www.aihrc.org.af/media/files/Laws/Law_AIHRC.pdf , Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Mayer, Ann Elizabeth (2007). Islam and Human Rights: Tradition and Politics, Cumnor Hill: Westview Press, Cumnor Hill.

Oates, Lauryn (2009). Afghanistan: A Closer Look – The Policy and Las-Making Process Behind the Shiite Personal Status Law, https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-closer-look-policy-and-law-making-process-behind-shiite-personal , Erişim Tarihi: 01.04.2020.

Özkan, Behlül (2019). Relations between Turkey and Syria in the 1980's and 1990's: Political Islam, Muslim Brotherhood and Intelligence Wars, Uluslararası İlişkiler, 62: 5-25.

Parlamenterler Meclisi Kararı 1031 (1994). Avrupa Konseyi'ne katılırken üye devletler tarafından girilen taahhütlerin yerine getirilmesi, http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=16442&lang=en , Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Ratification Ratification of 18 International Human Rights Treaties, https://indicators.ohchr.org/ , Erişim Tarihi: 19.03.2020.

Resolution adopted by the General Assembly [on the report of the Third Committee (A/57/556/Add.3)] 57/234, Question of human rights in Afghanistan, https://undocs.org/en/A/RES/57/234 , Erişim Tarihi: 18.03.2020.

Sarwari, Abdul Qader (2015). Tarihçe-yi Hukuk-ı Beşer, Kabil: Afganistan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu, https://www.aihrc.org.af/media/files/Sections/Education/Dari/Diary%20of%20Human%20Rights.pdf , Erişim Tarihi: 01.04.2020.

Summary of the Report on Human Rights Situation of Persons with Disabilities (2019). https://www.aihrc.org.af/home/daily_report/8768 , Erişim Tarihi: 31.03.2020.

T.C. Adalet Bakanlığı (2001). Adalet Bakanlığı Personeli Görevde Yükselme Eğitimi Ders Notları, Ankara, http://www.edb.adalet.gov.tr/duyuruarsiv/2015/iimnotlar/insanhaklari.pdf , Erişim Tarihi: 25.12.2019.

The Constitution of Afghanistan (2004). https://president.gov.af/en/wp-content/uploads/sites/4/2017/01/TheConstitution.pdf-english.pdf , Erişim Tarihi: 30.03.2020.

Tibori-Szabo, Kinga (2016). The Unwilling or Unable Test and the Law of Self Defence, Fundemental Rights in International and European Law, Eds.: C.Pulussen, T.Amara, V.Lazic, B.V. Rompuy, The Hague: Springer (73-97).

Uluslararası Af Örgütü İngiltere (2018). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Nedir, https://www.amnesty.org.uk/what-is-the-european-convention-on-human-rights , Erişim tarihi: 25.12.2019.

Van Schendel, Willem (2002). Geographies of Knowing, Geographies of Ignorance: Jumping Scale in Southeast Asia, Environment and Planning D: Society and Space, 20(6): 647-668. https://journals.sagepub.com/doi/10.1068/d16s , Erişim tarihi: 29.03.2020.

What are human rights?. https://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx , Erişim Tarihi: 29.03.2020.

What is the Universal Declaration of Human Rights? https://www.humanrights.gov.au/our-work/what-universal-declaration-human-rights , Erişim Tarihi: 29.03.2020.

Worldwide Governance Indicators, World Bank, https://info.worldbank.org/governance/wgi/, Erişim tarihi: 29.03.2020.

Yalçınkaya, Alaeddin (2010). Türk-İslam Devletlerinde İnsan Hakları Konusunda Örnek Uygulamalar, Yalova Üniversitesi, SBE Dergisi, 1(1): 57-78.